

Circular nº 5

Abril 2003

Amics de Besalú i el seu comtat

Editorial

El dia 17 de març de 2003 es va signar l'escriptura del conveni entre l'Ajuntament de Besalú i l'entitat *Amics de Besalú i el seu comtat*. L'acte tingué lloc a la notaria de Besalú, davant el Sr. notari Jordi Mota. Hi participaren per part de l'Ajuntament l'alcalde Il·lustríssim Sr. Lluís Guinó, i per part d'*Amics de Besalú i el seu comtat* el seu president, Sr. Antoni Noguera Massa, amb la presència de la secretaria de l'Ajuntament i del vice-president de l'associació Sr. Salvador Vilarrasa.

En aquest document es fa constar la donació per part d'*Amics de Besalú* de tots els baixos de la Cúria Reial a l'Ajuntament i al poble de Besalú. Com a contrapartida l'Ajuntament arranjà tot l'edifici de la Cúria Reial.

L'Ajuntament es compromet a tenir acabades la primera part de les obres (Sala Gòtica, despatx i altell), propietat d'*Amics de Besalú*, en el termini que s'estén fins al mes de juny de 2004. La resta, propietat de l'Ajuntament des d'ara, es farà a continuació. El president d'*Amics de Besalú* tenia la facultat de prendre aquesta decisió, amb el vist i plau de la Junta Directiva i de tots els socis que prengueren part en l'última Assemblea General. Amb aquest acte han finalitzat per fi un seguit de tràmits que han durat anys. Ens en podem felicitar.

Aquest estiu, i amb motiu del quaranta-cinquè aniversari de la fundació de l'Entitat, es presentarà el primer volum de les comunicacions (18) de la IX Assemblea d'Estudis celebrada el setembre passat a Camprodon. Un cop més estem d'enhorabona.

Finalment, s'ha pensat fer diversos actes per commemorar el mil·lenari de la consagració del temple de la comunitat monàstica de Sant Pere de Besalú. Ambdós esdeveniments seran datats en la pròxima Circular de finals del mes de juny d'enguany.

FITXA ROMÀNICA

Marededéu de Puigalder o del “Salvador”

Durant el mes d'abril de 1984 i mentre es feien les obres de restauració de l'actual capella del “Salvador” (Cogolls), els paletes que realitzaven les obres, amb gran sorpresa, trobaren aparedada una imatge de la Mare de Déu, sedent i de talla, força malmesa; cuitem a dir que la troballa és de gran valor artístic, religiós i arqueològic.

Cal remarcar d'antuvi la seva perfecta simetria, d'una frontalitat absoluta que correspon al tipus “bizantí”. Duu ampla corona flordelisada força malmesa; les flors de lis, en nombre de quatre, tenen els pètals arrodonits i la part inferior està formada per una banda d'imitació metàl·lica. La cara, formada per un oval perfecte i allargassat, està emmarcada per cabells pentinats amb clenxa i que es perden sota el vel – mantell. En el seu perfil es dibuixa un front i arcs supraciliars prominents, nas recte amb lòbuls ben marcats pel burí, l'espai subnasal és ample i al final es perfila un llavi superior prim i recte; l'inferior és gruixut i acaba sobre un reduït mentó que es perllonga suau cap al coll. Els ulls son ametllats (orientaloides) i els pòmuls, poc prominents, acaben en una lleugera arruga subnasal.

Es vesteix amb un vel – mantell que surt de sota la corona, com ja hem dit, i que està ribetejat per una ampla sanefa; aquest vel - mantell es doblega sobre les espatlles per tornar convergent cap a la cintura. Els plecs, poc aprofundits, es dirigeixen cap al tòrax, dibuixant els braços per ambdós costats. La túnica és d'escot rodó amb ampla sanefa. Les dues mans han desaparegut però cal creure que, com en altres marededéus d'aquest tipus, devien anar col·locades amb el palmell lleugerament cap enlaire amb actitud d'oferiment i protecció. El Fill tampoc es va trobar, però per l'empremta deixada a la falda de la Mare, anava col·locat al bell mig, on encara es veuen els dos forats on anaven encabits els cabirons per sostenir-lo. Tot el grup s'asseia sobre un possible tron o cadira curul, avui totalment malmès.

Els peus s'estintolaven sobre un marxapeus. De la seva policromia només en queden algunes mostres.

La Mare té trets fisonòmics severos, de plasmació intemporal, per la concepció unitària de la massa que predominava en les primeres talles romàniques.

Es fàcil de confondre aquesta talla amb les marededéus eixides del taller de Ripoll (Tura, Olopte...). Però un conjunt de detalls que varem estudiar ens porten a la seva inclusió en el grup anomenat “bizantí”, que no està influenciat pel taller de Ripoll. Aquests trets diferencials són: estilització (l'alçada és tres vegades l'amplada), simetria i frontalitat absoluta, la posició del Fill al centre, l'escot rodó amb sanefa, els plecs de les mànegues que es repeteix a les cames, com les d'Ullà, Saneja, Lloretsalvatge, etc., totes elles de tipus “bizantí”. Aquestes marededéus tenen l'ornamentació carregada de pedreria i policromia, són fetes amb guixos sobreposats, els quals no hem pogut estudiar per la gran destrucció, però no obstant, les sanefes i la banda d'imitació metàl·lica de la corona flordelisada, palesen una rica policromia perduda.

Aquests tipus bizantinizants de marededéus s'estenen per totes les terres gironines, des de la Cerdanya fins el Baix Empordà i el Gironès. Cal datar-les a l'últim quart del segle XII, no obstant això, aquesta podem datar-la més exactament, ja que Dolça d'Hostoles, l'any 1184, va fer erigir la capella romànica del castell de Puigalder. És fàcil comprendre que la imatge es va consagrar en donar culte a la capella i per tant fou col·locada en la data esmentada, cosa corroborada per la datació de la imatge.

A. N. M.

1.- Classificació segons Noguera Massa, A. “Les marededéus romàniques de les terres gironines” Ed. Artstudi, Art Romànic núm. 5, pàg. 164, Barcelona 1977.

COL·LABORACIONS

Les relacions de Bernat Tallaferro amb Occitània i Roma

Conferència del professor Lluís To durant el seminari d'Art Romànic 2002

Bernat I Tallaferro morí ofegat a les aigües del riu Roine, camí de la Provença on es dirigia per concertar el casament d'Adelaida de Provença amb el seu hereu Guillem.

A mitjans segle XII, un monjo de Ripoll escriu un epitafi que és una biografia de Bernat I. En aquesta es diu que era fill d'Oliba Cabreta, comte de Cerdanya-Besalú. Va participar en l'expedició a Còrdova de l'any 1000 amb els estols catalans. Tenia l'apel·latiu de "Tallaferro" per la seva força (epítet que també tenien altres personatges) i va ser enterrat a Ripoll.

També sabem de la seva vida per una "Encíclica mortuòria" feta pel bisbe de Vic i abat de Ripoll.

Recalca el professor To la importància d'aquest matrimoni que unia el comtat de Besalú amb la Provença. Aquest enllaç marca la fi de l'endogàmia dominant. Fins a mitjans segle X, els enllaços matrimonials es feien entre la noblesa local, amb la finalitat de reafirmar el poder polític. Un cop aconseguit, a mitjans d'aquest segle, es buscaren altres aliances amb Occitània per estendre el seu poder. Generalment es procurava que la nou vinguda fos de rang superior per tal que amb aquest enllaç el nuvi pugés de categoria. Aquest costum fou impulsat per l'església per evitar matrimonis incestuosos dintre de la noblesa local i Oliba, germà de Tallaferro, va ser el promotor d'aquesta mesura. De la mateixa manera, els cavallers de la petita noblesa catalana cercaven el casori amb les filles dels comtes.

Tot l'afer succeïa dintre del territori que aleshores s'anomenava "Romania" (lloc dels antics romans): Llenguadoc, Catalunya i la Provença, on es mantenia una tradició cultural mediterrània, lluny de la dels països nòrdics.

"L'obertura al món" com deia Ramon d'Abadal, es va produir en aquests moments de la Història, el principal promotor d'aquests freqüents viatges a Roma, fou l'abat Garí de Cuixà, que provenia del monestir de Letzar situat al sud de Tolosa, i que va morir a l'any 995. En aquests viatges col·lectius, no solament hi anaven abats i bisbes sinó, també, els nobles de la "Romania".

El 978 es realitzà el primer viatge del qual tenim constància. Fou organitzat pel comte Roger de Carcassona juntament amb l'abat Garí de Cuixà, hi anaren, també, els bisbes d'Elna i de Girona i els abats de Besalú, de Rodes i de Carcassona. Sembla que es van creuar amb el Dux de Venècia, Pere Urseolo, que fugia d'una conjura, i que es refugià a Cuixà fins a la seva mort. Durant una altra expedició a Roma realitzada el 987, Oliba Cabreta, comte de Cerdanya-Besalú, es va retirar al monestir italià de Montecasino. Les darreres troballes documentals ens diuen que es retirà al monestir italià fins a la seva mort com a conseqüència de la derrota soferta en l'escomesa contra el comte Roger de Carcassona, amic del comte de Barcelona. La batalla va ser considerada "Judici de Déu" i com a expiació de la derrota es va exiliar.

Moltes d'aquestes expedicions a Roma eren per obtenir "butlles papals". Aquests privilegis anaven dirigits als monestirs per sotmetre'ls a l'autoritat del papa de Roma. La finalitat era, no solament obviar el poder dels bisbes sobre els monestirs, sinó també el dels nobles.

Aquest moviment, anomenat "Reforma Gregoriana", fou impulsat pel prepotent monestir de Cluny. Molts monestirs catalans, des d'aleshores, es posaren sota l'advocació de Sant Pere (Besalú, Rodes, Camprodon) o bé de Sant Miquel (Cuixà, Cruïlles, Fluvià), ambdós sants situats en el cancell del Paradís i ambdós pacífics, en una societat guerrera. Aquest moviment cap a Roma es va produir des del 950. Garí, imitant Cluny, va ser-ne el promotor fundant una confederació de monestirs catalans sotmesos a Roma i desvinculant-los del poder comtal; aquest intent es frustrà a la mort de Garí.

Aquesta submissió a Roma interessava als comtes catalans, però especialment als comtes de Cerdanya-Besalú. Tallaferro impulsà alguns d'aquests viatges a Roma per aconseguir butlles papals.

Els bisbes de Barcelona, Girona i Vic estaven sotmesos als comtes de Barcelona, tant és així que van nomenar l'abat Oliba, bisbe de Vic amb la intervenció de la comtessa Ermessendis de Barcelona. Aquests mateixos comtes volien fer del bisbat de Vic un arquebisbat separat de

Narbona, cosa que van aconseguir mitjançant una butlla papal de l'any 971, però poc després el bisbe de Vic era assassinat. Aquest va ser atribuït tant a l'arquebisbe de Narbona com al bisbe de Girona.

El comte de Cerdanya-Besalú no tenia drets sobre cap bisbat, però va fer tot el possible perquè els membres de la seva família fossin elegits pel càrrec. Així, el germà de Tallaferro, Guifré de Cerdanya, va aconseguir que dos dels seus fills fossin bisbes, un a l'Urgell, un altre a Elna i un tercer fou nomenat arquebisbe.

Tots aquests afers eclesiàstics produeixen enfrontaments entre bisbes i comtes, amb judicis per usurpacions, devolucions, etc. Per exemple, Tallaferro i el bisbe de Girona s'enfronten per la possessió de les parròquies de Montagut i Begudà (1003-1004)

Tallaferro volia crear un bisbat a Besalú, no per un desig de possessió sinó per estalviar-se un seguit d'enfrontaments i de judicis. Per aquest motiu, l'any 1017 Tallaferro es va desplaçar a Roma i va aconseguir la creació del bisbat de Besalú i obtingué el privilegi de dependre de Roma i no del bisbe de Narbona. El primer bisbe de Besalú va ser el segon fill de Tallaferro, Guifré.

El Bisbat de Besalú va ser un fracàs per culpa de l'oposició dels bisbes de Girona i Vic ja que hagueren de donar part dels seus territoris. També per l'oposició dels comtes de Barcelona que intentaren resoldre la qüestió nomenant l'abat Oliva bisbe de Vic.

Per mantenir aquest bisbat, Tallaferro es valgué de les possessions del monestir de Sant Joan de les Abadesses que estava regentat per Ildibergera, germanastra del comte. Tallaferro es volia apropiari de les extenses possessions abacials amb l'excusa de l'aparença dissoluta de les monges.

Tallaferro, amb el vist i plau d'Oliba, va triomfar en aquest afer, però Ildibergera, que fou acollida pel bisbe de Vic, quedà en possessió de gran part del patrimoni, impedit la idea de la total usurpació que tenia Bernat I. Sense aquesta base econòmica, el bisbat de Besalú va ser inviable. El 1050, un cop mort Tallaferro, Ildibergera va vendre als nous canonges de Sant Joan, les seves possessions.

En el testament, Bernat Tallaferro llegà a onze monestirs importants deixes. Va tenir cura que els monestirs restessin sota la tutela de Roma i no dels bisbats, així com que les parròquies estiguessin adscrites als monestirs.

Disposà també sobre l'efímer bisbat besaluenc, com ho feien els comtes de Barcelona amb els seus bisbats, nomenant com a successor del bisbe Guifré el seu fill petit Enric, el qual hauria de "encomanar-se a mans" al seu germà. Així mateix, manà que els altres fills: Hug, Berenguer, Adelaida i Constança quedessin sota la tutela del primogeni Guifré.

A. N. M.

ACTIVITATS PROPER TRIMESTRE

El dissabte 10 de maig, visitarem Santa Maria de l'Estany al matí i després de dinar, Santa Maria de Lluçà. L'autocar sortirà a 2/4 de nou del matí de davant les escoles de Besalú i a les 9 de davant de Petrocat d'Olot (polígon industrial Pla de Baix). Cal reservar espai per l'autocar abans del 6 de maig.

El dissabte 7 de juny, visitarem Sant Pere de Juïgues, Santa Caterina d'Espasens i el castell d'Espasens. Hi anirem amb cotxes particulars. La sortida serà a les 9 del matí de davant les escoles de Besalú.

El seminari d'Art Romànic d'enguany el durem a terme els dies 11,12 i 13 de juliol. La tradicional sortida d'estiu serà el dissabte 19 de juliol i visitarem el monestir de Poblet.

LLIBRES

Títol: CATALUNYA A L'ÈPOCA CAROLÍNGIA. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)

Autors: J. M. Salrach, Antoni Pladevall, Dolors Bramon i 51 especialistes d'aquesta època.

Editorial: Diputació de Barcelona i Museu Nacional de Catalunya.

Núm. de pàg.: 554, 12 plànols i 144 fotografies.

Amb motiu d'una exposició que tingué lloc al M.N.A.C., del 16 de desembre de 1999 al 27 de febrer de 2000, es va editar aquest magnífic llibre. Està dividit en dues parts: la primera tracta del marc històric, de la cultura i la ciència de l'arquitectura i de l'art. La segona està composta per 12 plànols il·lustratius i per la catalogació de 144 fitxes amb fotografies.

Dintre del marc històric trobem els següents articles: "Carlemany i Catalunya", "Catalunya i el al-Andalus (segles VIII-X)", "La formació d'una sobirania catalana (785-988)", i d'altres que tracten sobre la moneda, l'organització de l'Església, la ciutat i el seu paper. Es parla de l'Urgell, de Girona, Empúries i Barcelona dins el mon carolingi, de Roda i l'Esquerda, de Vic i Olèrdola. Així com també es fa menció del Roc de l'Esclar, del cementiri de les Gorgues, del campament de Balaguer i de la Tortosa andalusina.

Dintre de la cultura i la ciència parla del renaixement carolingi, de la llengua catalana i els seus orígens, els tipus d'escriptura dels segles VIII-X, de música litúrgica i sobre l'escriptorium de Ripoll entre altres.

Dintre de l'arqueologia i l'art trobem els articles "Entre Roma i el romànic", "El palau de Carlemany", "York la ciutat anglo-saxona d'Alcuí", "Oviedo i el pre-romànic asturià", així com també sobre l'art pre-romànic català i la seva identitat nacional, arquitectura i litúrgia (segles IX i X), la cultura i la pintura pre-romànica. També temes més concrets com serien "Terrassa i les tres esglésies de Sant Pere", Sant Cugat del Vallés, Sant Miquel de Cuixà, Sant Pere de Rodes, la miniatura i la il·luminació. A més hi trobem les arts considerades menors com són els teixits i la ceràmica etc.

Aquest llibre constitueix un profund estudi exhaustiu d'una època complicada fins avui, i recomanable a qualsevol afeccionat a la Història Medieval.

A. N. M.

L'origen d' Amics de Besalú i el seu comtat (VI)

La Miqwé jueva de Besalú

El dia 7 de gener de 1965 el Sr. Esteve Arboix i el Sr. Fernández Corominas, tresorer i vocal, respectivament d'*Amics de Besalú i el seu comtat*, donaren notícia que sota l'edifici de la seva propietat hi havia una sala que pensaven podia tenir interès com edifici jueu, i que segons sospitaven podia ésser una sala de banys o purificacions, pel canal d'aigua qui hi manava.

El Sr. Fernández Corominas va construir una maqueta de cartró de l'estructura de la sala, la va fotografiar i envià la fotografia al rabí de Perpinyà, M. Daniel Mordoc; va ser ell, qui la reenvià al rabí Chilli, director del Seminari Israelita de París. Aquest últim va certificar que es tractava d'una Miqwé, o bany ritual jueu, remarcant l'enorme interès que tenia, perquè solament se'n coneixen tres a Europa: la d'Amiens, la de Praga i una altra a Bèlgica.

A la reunió següent d' "A. B. C.", el 8 de març, es convocà el representant del Patrimoni Artístic de Girona, Sr. Miquel Oliva Prat, a qui es donà compte de la troballa i després d'examinar-la, va dir que es tractava d'una construcció del segle XII, romànica. Sobre ella publicà un treball a la Revista de la Diputació de Girona i, posteriorment, un altre al Congrés d'Arqueologia celebrat a Jaca (Osca).

Es realitzaren els primers descobriments: la porta i l'escala que surt a l'exterior, i les primeres persones baixaren pel forat de la volta. Ràpidament la notícia s'estengué arreu, essent visitada per estudiosos i autoritats, entre les quals hi havia el Dr. Millàs i Vallicrosa, ponent de Cultura de la Diputació. La pròpia comunitat israelita de Perpinyà acudí a Besalú, en nombre de 150 persones. Des d'aleshores aquest monument "exòtic" ha estat visitat per persones d'arreu, catedràtics universitaris, grups de professors, etc. El pare Nolasc de Molar, caputxí d'Olot i el professor de la Universitat de Barcelona Manuel Grau, ambdós membres d' "Amics de Besalú" i experts en temes hebraics, van investigar la documentació de l'Arxiu Notarial d'Olot. Van aportar referències, dades i dates que han aclarit la història de la comunitat hebrea de Besalú. Alguns d'aquests treballs han estat publicats en els volums de les actes de les Assemblees d'Estudis convocades per *Amics de Besalú i el seu comtat*.

Els mateixos "Amics" varen insistir reiteradament a la Diputació Provincial de Girona perquè intentés la compra del monument i així ho féu. Sota la seva protecció i amb successives subvencions s'ha anat restaurant. Posteriorment, els mateixos "Amics" demanaren i obtingueren una subvenció per fer unes defenses sobre el riu Fluvià al seu pas a frec de la Miqwé, per evitar l'erosió del terreny; l'empresa constructora de la defensa fou la Comissaria d'*Aigües dels Pirineus Orientals*.